

Religionsanalfabetismen hotar religionsfriheten: Behovet av kunskapslyft och en postsekulär religionspolitik

*Joel Halldorf,
docent i kyrkohistoria vid Enskilda Högskolan Stockholm*

Efter att Herrallsvenskan gick i mål år 2019 räknades den totala publiksiffran till 2,2 miljoner – det har legat där ganska stabilt i några år, fram till pandemin. Mediebevakningen är som vanligt massiv: De hågade kan följa varje spark från premiären i april till snögloppigt november.

Men föreställ er vad som skulle hända om media bara rapporterade om idrott när matchfixningar blev kända, huliganer rök ihop eller supportrar arrangerade gatuslagsmål. Ingenting om derbyfester eller vardagens serielunk. En mörk bild skulle framträda, och många fråga sig varför staten gödslar skattepengar på en så brutal verksamhet. Några skulle kanske till och med ropa på förbud?

Den osynliggjorda religionen

Detta är situationen för religiösa samfund i Sverige. Bara Svenska kyrkan räknade till 15 miljoner gudstjänstbesök årligen – det vill säga sju gånger fler än Allsvenskan.¹ Räknar man hur många svenskar som regelbundet tar del av en gudstjänst landar man på 10 procent av befolkningen, vilket är ungefär lika många som går på bio.² Men medan media dagligen rapporterar om fotbollens vardag och biografernas utbud, hör de flesta utanför kyrkornas, moskéernas och synagogornas väggar bara talas om dem när någon i gemenskapen förskingrat pengar, begått sexuella övergrepp eller sprängt en bomb.³

Det här har illustrerats närmast övertydligt under coronapandemin. Kulturen och idrotten har beklagat sig över att de särbehandlats negativt jämfört med andra samhällssektorer, till exempel handeln. Men i deras fall har de åtminstone nämnts och diskuterats. Kyrkor och samfund har ofta helt ignorerats när politiker och myndigheter haft pressträffar och berättat om nya förutsättningar för just "kultur och idrott" – trots att samma nya förutsättningar också gällt för religiösa samlingar.⁴

¹ För mer om religionernas inflytande i det moderna Sverige, se Joel Halldorf, *Gud: Återkomsten* (Libris, 2018).

² Jonas Bromander, "Religiositet i Sverige" i Weibull, Oscarsson & Bergström (red.), *Vägskäl* (Göteborgs universitet, 2013), s 293. Siffran 10% är mer eller mindre konstant sedan mätningen började år 1988. Med regelbundet avses minst en gång i månaden.

³ Se exempelvis Marta Axner, "Representationer, stereotyper och nyhetsvärdering" (Diskrimineringsombudsmannen, 2015), Roland Poirier Martinsson, "Medierna och religionen" (Timbro, 2012) eller Kerstin Elworth (red.), *Värstingkristna i drevet* (Artos, 2010).

⁴ Se till exempel Joel Halldorf, "En studie i statlig arrogans", *Dagen*, 31 augusti 2020.

En del menar att osynliggörandet bottnar i att religionen "onödigförklarades" under det sekulära svenska 1900-talet. Journalisterna antog att religionerna var på väg bort, och strök dem därför från agendan.⁵ Frågan är dock vad som är hönan respektive ägget här. Många svenska tidningar står i en kulturradikal tradition där religionskritik varit ett givet inslag. Media var med andra ord en aktör i det som kallas sekulariseringen.⁶ Det finns för övrigt undersökningar som visar att svenska journalister är betydligt mer kritiska till kristendom (och mer positiva till buddhism) än gemene man.⁷

Men medan äldre tiders religionskritik ofta byggde på kunskap om det man kritiserade befinner vi oss idag i en annan situation. Efter att ha publicerat de ökända Muhammed-karikatyrenna överraskades *Jyllands-Posten* av reaktionerna. Man hade, skrev chefredaktören, "inte menat dem som kränkande" och bad om ursäkt till de muslimer som blivit förolämpade. Att förolämpa någons religion var, fortsatte man, "otänkbart" för dem.⁸ Men om redaktionen läst in sig något på ämnet hade de naturligtvis förstått att en del skulle ta illa vid sig. Det står naturligtvis en tidning fritt att publicera (nästan) vad den vill – men som publicist bör man ha kunskap om det man skriver om.

Dagens situation fångas väl av ärkebiskop Antje Jackelén. Hon konstaterar att vi förväntar oss kompetens i all rapportering, utom när det gäller religion: "Här tar man för givet att vem som helst kan yttra sig utan bakgrundsfakta."⁹ Politikern och tidigare journalisten Lars Adaktusson suckar över att journalister "koketterar med sin okunskap" – "Alla som varit inne och jobbat på en redaktion vet att okunskapen är monumental", menar han.¹⁰

En minskad kulturförståelse

Konsekvensen är att svenskar blivit religiösa analfabeter som har svårt att föra sig utanför Västeuropas gränser. Ja, inte bara där. Författaren Kerstin Ekman påpekar att det också leder till att vi har svårt att förstå vår egen historia och kultur: "Vi lever i ett samhälle som vilar på ett arv som de flesta människor har svårt att ens upptäcka fragmenten av. Och ändå är de utströdda överallt där vi rör oss och invävda i vår historia." Sverige var ju en gång kristet. *Gösta Berlings saga* inleds som bekant (eller?) med orden "Äntligen stod prästen i predikstolen."

Ekmans författarskap visar både att religiösa teman ännu formar kulturen, och att dessa kan gå läsare och recensenter förbi. Så var det med hennes bok *En stad av ljus*, som när den kom ut lästes som en samhällskritisk roman. Få recensenter lade märke till att den handlade om en kvinna som gjorde mystiska upplevelser, men inte blev förstådd av sin sekulariserade omgivning. Att boken är full av bibelallusioner snappades inte heller upp.

⁵ Så menar till exempel Stefan Eklund att det gick till, se "Tro är inte terrorism", *Borås Tidning*, 8 mars 2015.

⁶ Se David Thurffjell, *Det gudlösa folket* (Molin & Sorgenfrei, 2015), s 67–113.

⁷ Lennart Weibull, "Journalister och religion" i Asp (red.), *Den svenska journalistkåren* (Göteborgs universitet, 2007).

⁸ Se "Honourable Fellow Citizens of the Muslim World", *Jyllands-Posten*, 2 februari 2006.

⁹ Citerat i Kerstin Elworth (red.), *Värstingkristna i drevet* (Artos, 2010), s 8.

¹⁰ "Okunskapen om kristendomen är monumental", *Dagens media*, 23 september 2011.

Ekman upplevde, skriver hon, en "häpen besvikelse" över att ingen begrep vad det var för en bok hon skrivit – samtidigt speglade mottagandet bokens egen tematik.¹¹ Religiösa frågor är inte begränsade till en äldre generation författare, giganter som Ekman, Tomas Tranströmer och Lars Ahlin. De präglar också en rad yngre författarskap: Karl Ove Knausgård, Isabelle Ståhl, Johannes Anyuru, Johanna Nilsson, Elisabeth Hjorth, Jonas Gardell, Josefin Holmström, Wera von Essen och så vidare.

Vikten av ett existentiellt språk

De existentiella konsekvenserna av religionsanalfabetismen är svåra att överblicka. Vad händer när det religiösa språket går förlorat? Vilka vokabulär använder vi istället när vi ska tala om livets stora händelser och djupa frågor? Psykologins terapeutiska termer och naturvetenskapens biologiska tar oss en bit, men den vändning mot religion som präglar bland annat konst och litteratur kan ses som tecken på att detta ändå inte är nog. Ord som synd, nåd och helighet hjälper oss att få syn på något om livet och människan som kan vara svårt att uttrycka på andra sätt.

Återigen belyser pandemin detta på ett särskilt sätt. Vi har de senaste året talat mycket om hur politiker och myndigheter har hanterat den och lärt oss många nya ord: statsepidemiolog, R-tal, flockimmunitet. Men vilka ord har vi för att sätta ord på vad detta djupast sett är? Alltså inte bara hur det upplevs utan vad det betyder, andligt och existentiellt. När man blickar tillbaka på åren 2020–2021 finner man överraskande få försök att fånga det.

Vi tycks sakna ett språk som kan lyfta oss bortom frågor om dagspolitik och ekonomi. Det traditionella kristna språket är inte längre ett gemensamt existentiellt *lingua franca*. Samhället har sekulariserats och kommit att präglas av ett en allt större mångfald, men det har inte lett till att en uppsjö av robusta existentiella språk intagit offentligheten. Snarare domineras den av moralterapi: ett existentiellt språk som består av värdegrundsglosor och en dos terapi.

För vi lever, som kulturkritikern Christopher Lasch konstaterat, i en terapeutisk kultur, en där själsligt välmående inte längre är följden av att man lever rätt utan själva målet. Med Philip Rieffs berömda formulering: "*Religious man was born to be saved, psychological man is born to be pleased.*" Detta är skälet till att tidningarna ringer psykologer till och med när jordens undergång hotar, för då ska vår "klimatångest" hanteras. Men när pandemin ställer livet på sin spets blir det uppenbart att behovet av existentiella redskap är större än så.

Okunnigheten om islam

När det gäller islam skapar okunnigheten en rad akuta och högst konkreta problem.¹² Vi får en offentlig debatt där illasinnade rykten blandas med rimliga frågor. Journalistiken

¹¹ Kerstin Ekman, "Föredrag under teologdagen i Lunds stift, 2 mars 2004".

¹² Se Simon Sorgenfrei, *Islam i Sverige: De första 1300 åren* (Molin & Sorgenfrei, 2018) för en översikt över islam i Sverige.

domineras av två slags reportage: undersökande om radikaliserings – naturligtvis viktiga – och reseskildringar från progressiva hbtq-moskéer i Berlin och Köpenhamn.

Detta fokus på randfenomen gör det svårt att bilda sig en korrekt uppfattning om de breda trenderna inom svensk islam. Varken allmänhet eller politiker får något ordentligt underlag för att förstå eller fatta beslut. Osäkerhet föder rädsla, därför riskerar bristen på kunskap att bidra till att islamofobin växer sig än starkare.¹³ Om media bara rapporterar om det extrema kan det bli svårt att se hur denna religion ska kunna bli en del av det svenska. Men det är den redan, och för det mesta går det utmärkt. Som reportern Niklas Orrenius konstaterar: "Hundratusentals svenskar är muslimer. Varje dag tar de sig till sjukhus, fabriker, skolor, byggen och andra arbetsplatser, deltar i samhällsbygget. På fredagar fylls moskéer från Kiruna till Ystad av troende."¹⁴

Okunnigheten blir frapperande när man betänker att det muslimska civilsamhället är en nyckel till dagens centrala politiska frågor som integration och radikaliserings. Här finns också problem som är angelägna att diskutera. Frågor om finansiering från internationella aktörer som Turkiet, Saudiarabien och Qatar till exempel. Hur omfattande är det, hur viktiga är pengarna för moskéer i Sverige och vilka teologiska och ideologiska krav följer med bidragen? Det är det ingen som egentligen vet. En annan fråga gäller inflytandet från salafismen: hur många är anhängarna, vilka attraheras, och vilka variationer av salafism finns det?¹⁵ Till detta kommer frågan om Muslimska brödraskapets identitet, styrka och roll i Sverige.¹⁶

Det här är viktiga frågor som kräver kunskap – men diskussioner om dem måste ske mot bakgrund av det allmänna, inte bara det alarmerande, inom svensk islam. Därför behövs också kunskap om moskéernas roll som kulturella centra, deras betydelse för integration och ett hälsosamt civilsamhälle, samt om imamernas betydelse för bildning, och att de ofta fungerar som motvikt till extrema youtube-predikanter. Om vi ska kunna bedöma hur representativa extrema rörelser är behöver vi känna till både dem och de breda trenderna. Då är det möjligt att bedöma situationens allvar, hitta goda krafter att samverka med och vidta lämpliga åtgärder.

¹³ Antalet islamofobiskt motiverade hatbrott har ökat de senaste åren och idag samlar denna kategori näst flest anmälningar bland de typer av hatbrott som polisen registrerar. (Se Brottsförebyggande rådets statistik.) Det kommer också många rapporter om hur kvinnor i slöja trakasseras på stan.

¹⁴ Niklas Orrenius, "Muslimhatarna borde chilla – islam är en del av Sverige", *Dagens Nyheter*, 8 juni 2018.

¹⁵ Den sista frågan berörs av Susanne Olsson i artikeln "Slutdestination paradiset" i Björkman och Jarrick (red.), *Religionen tur och retur* (Makadam förlag, 2017), och mer utförligt i hennes bok *Contemporary Puritan Salafism: A Swedish Case Study* (Equinox Publishing, 2018).

¹⁶ Rapporten "Muslimska brödraskapet i Sverige" av Magnus Norell, Aje Carlbom och Pierre Durrani (Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, 2018) bygger på internationell forskning och enstaka svenska observationer. Den är, som författarna själva skriver, inte uttömmande utan "ett första försök" att formulera en kunskapsöversikt.

Okunskap bland myndigheter och politiker

I dag hör det till allmänbildningen att ha ett hum om offsideregeln, men Yom Kippur är så okänt att svenska myndigheter låter leda en nazistmarsch förbi synagogan på den dagen. Och hur många svenskar – eller politiker, för den delen – vet vilka uppgifter en imam har? Grundläggande kunskaper om religion är nödvändiga för att kunna orientera sig i det postsekulära, pluralistiska Sverige som håller på att växa fram. Alltså ett samhälle präglad av en mångfald av religioner, religiösa praktiker och livsåskådningar, där en sekulär identitet inte längre är självklar norm.¹⁷

Detta gäller också staten. Sedan några år håller staten på att, för att låna Dagen-journalisten Jacob Zettermans formulering, förhandla om kontraktet med religionerna. Sommaren 2016 skrev kulturminister Alice Bah Kuhnke att regeringen skulle börja kontrollera "organisationers grundläggande värderingar för att skattepengar ska kunna betalas ut".¹⁸ Riktlinjer presenterades under våren av Ulf Bjereld i betänkandet "Statens stöd till trossamfund i ett mångreligiöst Sverige" (SOU 2018:18). Här föreslås att bidrag till trossamfundet prövas mot ett demokratikriterium, för att hindra att statsbidrag går till "verksamheter som strider mot eller motarbetar" samhällets grundläggande värderingar.

I klartext: inga pengar till jihadister och hatpredikanter

Det är lovvärt, även om demokratikriteriet skapar en del gränsdragningsproblem. Kan man gömma flyktingar eller avstå från att viga homosexuella och fortfarande räknas som statens vän? Men värre är att den defensiva hållningen nu sprider sig i myndighets-Sverige, med rent absurda följder. Göteborgs stad funderade länge på att dra in bidraget till kristna scouter, trots att företrädarna påpekat att huvudmannen Ekumeniakyrkan varit demokratiska längre än nationen Sverige.

Men religion är religion för många statliga tjänstemän – ett fenomen som man förstår som en och samma sak, och som man betraktar med skepsis.

Religion som tillgång – också för staten

Denna ensidiga fokusering på avarter gör att staten missar religionernas positiva potential. När man klipper banden till alla alienerar man vanliga troende på köpet. Det kan föda känslor av främlingskap – och i värsta fall radikaliserar. Staten behöver arbeta med två rörelser: både hålla tillbaka extrema grupper, och sträcka ut handen till dem som vill bidra till ett gott samhälle.

Malmö kan, som så ofta, tjäna som ett exempel. Staden har omvittnade sociala problem: dödligt våld, segregation och sviktande skolresultat. Skåne har lägre kyrklighet än Sverige i stort, men även här finns vitala kristna församlingar.

¹⁷ Ordet postsekulär har myntats av den tyske sociologen Jürgen Habermas. För en översikt, se Ola Sigurdson, *Det postsekulära tillståndet: Religion, modernitet, politik* (Glänta, 2009).

¹⁸ Alice Bah Kuhnke, "Skattepengar ska inte gå till hatretorik och polarisering", DN Debatt 1/6-2016.

En vanlig söndag samlar exempelvis pingstförsamlingen Europaporten ett par hundra besökare: medelklass-svenskar blandas med romer, afrikaner, afghaner, filippiner, vietnameser och andra av internationell bakgrund – en ovanlig syn i dagens segregerade Sverige. Som de flesta församlingar har man ett socialt arbete med bland annat härbärge för migranter, julfester, kläudtdelning och ett internationellt fadderarbete. Dessutom driver man en skola, Europaportens skola, som år 2015 rankades som den åttonde bästa i hela Sverige.¹⁹

Det borde vara uppenbart att Europaporten är en allierad när kommun och myndigheter arbetar för Malmös framtid. Men det har tagit tid för staden att inse det. För några år sedan publicerade kommunen rapporten "Ett socialt hållbart Malmö", och skickade den på remiss till 600 organisationer. Men inte till någon frikyrka.

Vändpunkten kom 2015. Efter att ha sett misären i EU-migranternas tältläger på Industrigatan knackade pingstpastor Andreas Wessman på hos kommunen och bad att få hjälpa till. Resultatet blev ett härbärge i församlingens lokaler, stöttat av kommunen. Samma mönster finns på många orter runt om i Sverige. Det finns gott om församlingar som har språkkaféer och läxhjälp, driver härbärgen, organiserar fadderfamiljer, förmedlar arbeten och ger såväl juridisk hjälp som existentiellt stöd.

Religiöst civilsamhällesengagemang

I Svenska kyrkan har över åtta av tio församlingar organiserat någon form av verksamhet för migranter. Det har skett med hjälp av 8 000 frivilliga, och 37 000 människor tog varje månad del av verksamheterna.²⁰ 2015 var året då staten upptäckte att den inte är så stark som man trott, medan civilsamhället insåg att man är starkare än man förstätt.

Den amerikanske statsvetaren Robert D Putnam konstaterade i sina epokgörande studier *Making Democracy Work* och *Bowling Alone* att föreningsengagemang har positiva effekter för demokrati, ekonomi och socialt välbefinnande i ett samhälle. Skolresultaten blir bättre och brottsligheten lägre om människor tillhör sociala nätverk – och dessutom har de lättare att hitta jobb. Att denna typ av nätverk håller på att försvagas är ett av de största demokratiproblemen i väst idag.

"Vi vill bidra till vår stad", säger Wessman, och orden låter som ett eko av Guds uppmaning till israeliterna i exil: "Gör allt för att den stad jag har deporterat er till skall blomstra" (Jeremia 29:7). Denna inställning återfinns inom de flesta samfund – något som redan filosofen Alexis de Tocqueville konstaterade på sin tid: "Det finns inte någon religion som inte ålägger var och en att fullgöra vissa förpliktelser mot människosläktet".²¹

En postsekulär religionspolitik

¹⁹ Om Pingströrelsens historia och roll i det svenska samhället, se Joel Halldorf, *Biskop Lewi Pethrus* (Artos, 2017).

²⁰ Kristina Hellqvist och Andreas Sandberg, *En tid av möten* (Svenska kyrkan, 2017).

²¹ Alexis de Tocqueville, *Om demokratin i Amerika. Bok 2* (Atlantis 1997), s 43.

Dagens sekularistiska beröringsskräck måste ersättas av en postsekulär religionspolitik som förmår förvalta religionernas pund. Att ta vara på deras goda vilja kostar inte nödvändigtvis pengar – det finns tvärtom studier som visar att bidrag kan skapa problem i civilsamhället.²² Ännu viktigare är förtroende och allianser. Att placera offentlig verksamhet i eller i anslutning till församlingar ger mervärden, oavsett om det gäller läxhjälp, äldreboenden, härbärgen eller coronavaccinationer.

När Räddningsmissionen i Göteborg fick ansvar för att organisera boende för ensamkommande flyktingar ordnade de dessutom faddrar åt ungdomarna genom samarbete med lokala kyrkor – det resulterade i 250 fungerande fadderrelationer.²³ I en fragmenterad tid behöver staten ta vara på de nätverk och gräsrotsrörelser som existerar, och bygga ett gott samhälle tillsammans med dem.

Respektera civilsamhällets integritet

Samtidigt måste staten respektera det civila samhällets integritet. I sin egen definition av civilsamhället skriver regeringen att ordet syftar på "en arena, *skild från staten*, marknaden och det enskilda hushållet, där människor organiserar sig och agerar tillsammans i gemensamma intressen".²⁴

De organisationer, föreningar och rörelser som finns här existerar alltså inte för att vara staten till lags, utan har egna drivkrafter. Någon vill ordna en mötesplats för kvinnliga gamers, en annan frälsa världen och somliga bara spela fotboll. Men om staten tränger sig på alltför mycket, ivrig att uppfostra med vackra demokratikriterier, riskerar glädjen och engagemanget gå förlorat. Statens värderingar och mål tränger undan de egna, och någonstans bland alla blanketter tappar man sugen.²⁵

Civilsamhället kan göra bra saker, men de flesta goda samhällseffekter är bieffekter av vad dessa organisationer uppfattar som sitt verkliga ärende. När Sveriges första baptistförsamling bildades i Vällersvik år 1848 var syftet att samla troende och döpta till ett kristet församlingsliv. Man hade en idé om att alla döpta var att betrakta som präster, och därför skulle styra församlingen tillsammans. Därför blev detta den första organisation i Sverige där män och kvinnor hade lika rösträtt – och det sjuttiofem år innan det infördes i nationen Sverige.²⁶

²² Luke Bretherton, *Christianity and Contemporary Politics* (Wiley-Blackwell, 2010), s 41–42. En risk är att konflikter uppstår när olika civilsamhällesorganisationer tvingas konkurrera om statliga bidrag.

²³ "Faddrar till 150 ensamma flyktingungdomar resultat av unikt samarbete", *Dagen*, 29 april 2017.

²⁴ Definitionen återfinns bland annat i Proposition 2009/10:55, *En politik för det civila samhället*. För en forskningsöversikt på temat civilsamhälle, se Lars Trägårdh med flera, *Civilsamhället klämt mellan stat och kapital* (SNS Förlag, 2013).

²⁵ Niklas Holmefur, *Den osynliga religionen* (Uppsala universitet, 2016), s 150–152.

²⁶ Anders Johnson, "Väckelserörelsen och demokratin" (Myndigheten för Samhällsstöd och beredskap, 2021)

När vi studerar detta exempel ser vi kanske demokratiträning, men för församlingen handlade det om teologi. Här är inte man eller kvinna utan alla är ett i Kristus, som Paulus skrev. Det var teologin, och inte något statligt policydokument, som gjorde att församlingen bidrog till den svenska demokratis ekosystem.

Kyrkor, samfund och andra idéburna organisationer måste vara trogna sitt ärende och får inte anstränga sig för hårt för att bli nyttiga. Det finns en risk att kyrkor med knackigt självförtroende börjar motivera sin existens utifrån samhällsnytta. Men idealitet är inte till salu. Varken omgivningens erkännande eller stora statsbidrag betyder något om passionen går förlorad. Slutar man tro på tron försvinner snart glädjen och engagemanget. Legitimiteten urholkas. Vem vill vara del i en rörelse som i själva verket är en kamouflerad statlig myndighet?

Staten måste därför närma sig civilsamhället försiktigt, och akta sig för att krama ihjäl det. Den kan samarbeta med civilsamhällesorganisationer genom att be dem att göra mer av sådant de redan ägnar sig åt, men den kan inte styra, kontrollera eller använda för egna syften. Kyrkor och religiösa samfund måste, likt konsten, få vara fria.²⁷

Från okunskap till krav på förbud

Förra århundradets förutsägelser om Guds död och sekulariseringens seger har kommit på skam. Religionerna tycks vara här för att stanna. Det kräver ett kunskapslyft i samhället. Om ett land ska klara av att pluralism krävs en bred kunskap om minoriteter, så att fördomar bryts och fruktan ersätts av fakta.

Var det inte detta som skedde på våren 2018, när religiösa minoriteter plötsligt var på allas läppar under valkampanjen? Diskussionen vågor gick höga kring allt från böneutrop och kvinnors klädsel till religiösa friskolor. I många fall fann kraven på förbud stöd både i opinionen och hos vissa politiska företrädare.

Här har media ett viktigt ansvar innan de heta debatterna bryter ut, eftersom många medborgare i dag inte hör om religiösa minoriteter annat än genom medierna. Den traditionella medielogiken, som fokuserar på skandaler och det avvikande, behöver kompletteras med en rapportering som fångar upp den religiösa vardagen. Om det här inte fungerar kommer den växande misstron att öka, vilket riskerar leda till att krav på att religionsfriheten inskränks.

²⁷ Sofia Lilly Jönsson gör denna poäng på sin blogg, se "Ni bad om det", 18 mars 2018.